

A. Točík, NITRANSKY HRÁDOK-ZÁMEČEK, BEZ. NOVÉ ZÁMKY. BRONZEZEITLICHE BEFESTIGTE ANSIEDLUNG DER MAĐAROVCE KULTUR, „Materialia Archaeologica Slovaca”, t. III, Nitra 1981. Tom I cz. 1-2: „Tekst”, ss. 487; tom II: „Tablice”, tabl. 187, planów 77+tabele typologiczne.

W wydawanej przez Instytut Archeologii Słowackiej Akademii Nauk w Nitrze serii monograficznej opracowań wyników badań szczególnie ważnych słowackich stanowisk archeologicznych ukazała się praca dotycząca wieloletnich badań osady „Zámeček” w Nitranskim Hrádku. Nie jest to praca wdzięczna w recenzowaniu. Znaczne rozmiary części materiałowej w stosunku do treści analitycznej, tematycznie zresztą skupionej głównie na mniej lub bardziej zaawansowanej deskrypcji zabytków, sugerują, iż słuszniejszym będzie poświęcenie niniejszej pracy w miarę obiektywnemu omówieniu niż poddawaniu jej recenzowaniu. Poniższy komentarz powinien więc uchodzić raczej za takie właśnie omówienie, zapewne o poszerzonym nieco zakresie.

Aby właściwie pojmować charakter pracy A. Točíka, wypada przypomnieć kilka faktów związanych z badaniami „Zámečku” w Nitranskim Hrádku. Znaczenie odkryć poczynionych przy tej okazji jest bardzo duże. Największy wkład w ich pomnożeniu miała akcja szerokoprzestrzennych wykopalisk z lat 1957-1960, związana z regulacją i przeniesieniem koryta rzeki Nitry. Autor omawianej pracy zalicza ową kampanię wykopaliskową do kluczowych w archeologii czechosłowackiej, z czym należy całkowicie się zgodzić, biorąc pod uwagę ogrom tego przedsięwzięcia i jego efekty. Zbadano wówczas mniej więcej 4/5 areалу „Zámečku”, tzn. ponad 6 tys. m². Dało to podstawę m. in. właściwej ocenie wzajemnego stosunku osadnictwa kultur z różnych okresów. Godnym uznania jest przypomnienie przez Autora następstwa horyzontów osadniczych reprezentowanych na tym stanowisku.

Sekwencja ta w skrócie przedstawia się następująco: 1 — kultura lendzielska podzielona na cztery fazy, z których dwie pierwsze cechują się obecnością ceramiki malowanej; 2 — typ Bajč-Retz z ceramiką zdobioną ścięciem bruzdowym; 3 — kultura ceramiki promienistej z elementami kostolackimi; 4 — grupa Kosiň-Čaka; 5 — kultura madziarowska; 6 — pojedyncze znaleziska z okresu halsztackiego; 7 — birytualne cmentarzysko z okresu późnolateńskiego; 8 — osada celto-dacka; 9 — znaleziska z okresu rzymskiego i wędrowek ludów; 10 — sporadyczne znaleziska reprezentujące typ praski oraz młodsze z okresu istnienia Państwa Wielkomorawskiego; 11 — osadnictwo średniowieczne z XII-XIII w.

Autor wyraźnie zaznacza, że najintensywniej stanowisko „Zámeček” eksploatowała ludność kultur: lendzielskiej, ceramiki promienistej, madziarowskiej, celto-dackiej, pozostawiając warstwy kulturowe czytelne we wszystkich sektorach badanej powierzchni stanowiska. W omawianej pracy nie ograniczono się jedynie do przedstawienia zagadnień związanych z kulturą madziarowską na stanowisku i wyliczenia innych kultur tam reprezentowanych. W dalszej treści wszystkie te horyzonty są w skrócie omówione, co doskonale przybliży nam problematykę osadniczą stanowiska. Jest to więc praca o kulturze madziarowskiej na osadzie w Nitranskim Hrádku, przedstawionej w szerszym nawiązaniu do całego ciągu zasiedlenia tego obiektu.

Opisywana praca jest podzielona na dwie części, z których pierwsza obejmuje m. in. takie ogólne zagadnienia, jak historia badań stanowiska czy rozwój osadnictwa od neolitu po średniowiecze. W obrębie części pierwszej znajduje się również szczegółowe omówienie pozostałości osadniczych kultury madziarowskiej, stanowiące zasadniczy trzon opracowania. Rozpoczyna się ono przedstawieniem stratygrafii, umocnień, form obiektów mieszkalnych, palenisk i pieców, jam gospodarczych oraz inwentarza zabytków ruchomych znalezionych w Nitranskim Hrádku. Formy naczyń glinianych przedstawiono z uwzględnieniem wyników ich analizy typologicznej. Zabytki powyższe opisano oddzielnie w obrębie trzech faz rozwoju kultury madziarowskiej. Pozostała obszerna treść części pierwszej to typowa szczegółowo przedstawiona opisowa dokumentacja osadnictwa omawianej kultury. Dane te zaprezentowano w obrębie jednostek podziału przyjętego w badaniach terenowych (warstwy, sektory, obiekty itp.).

Zwracając uwagę na zagadnienia stratygraficzne, wypada stwierdzić, że obserwacje poczynione w Nitranskim Hrádku są zgodne z dotychczasowym poglądem na temat genezy i rozwoju kultury madziarowskiej. Interesująco przedstawia się kwestia inicjalnej fazy użytkowania osady przez

ludność wspomnianej kultury. Na omawianym stanowisku wyróżnia się, zarówno w sensie stratygrafii horyzontalnej jak i wertykalnej, faza unietycko-madziarowska, jako najstarsza w rozwoju tej kultury. Chodzi głównie o materiały pochodzące z zachodniej części osady, zgrupowane w pozostałościach nielicznych jeszcze obiektów, takich jak jamy i chaty. Inwentarz zabytków ruchomych reprezentujących tę fazę ma charakter wyraźnie synkretyczny, co jest odbiciem procesu formowania się kultury madziarowskiej. Zwracają uwagę naczynia o cechach „unietyckich” oraz takie, które związane są wyraźnie ze środowiskiem północnopannońskim. Obecność tych ostatnich potwierdza, przyjmowaną już wcześniej, znaczną rolę w procesie genezy zespołu madziarowskiego, oddziaływań zanikającej w tym czasie kultury Kisapostag i następującej po niej pannońskiej kultury ceramiki inkrustowanej. Opisująca praca, co wynika chociażby z jej założeń, nie daje nam niestety podstaw do głębszego wniknięcia w zagadnienie mechanizmu tworzenia się kultury madziarowskiej. Zapewne problem ten stałby się jaśniejszy, gdyby Autor opisując fazę unietycko-madziarowską wypowiedział się, czy wzmiankowane skorupy „unietyckie” należy traktować jako typowe dla właściwej kultury unietyckiej, czy też są one naśladownictwem takich, o ile jest to możliwe do rozstrzygnięcia. Decydujące kryterium mogłaby stanowić w tym przypadku charakterystyka technologiczna ceramiki. Kwestii tej nie wyjaśnia nam do końca opis ceramiki, dokonany również w sensie technologicznym, jaki znajduje się w części poświęconej typologii naczyń. Chodzi tu bowiem o przedstawienie własnego sądu, o interpretację doświadczonego badacza, jakim niewątpliwie jest A. Točík. Analogicznie przedstawia się sprawa, jak pisze Autor, „północnopannońskich” elementów.

Poruszona wyżej kwestia ma swój ogólniejszy wydźwięk. Położenie osady w Nitranskim Hrádku jest osobliwe, patrząc z punktu widzenia ówczesnego krajobrazu kulturowego. Mniej więcej w tej strefie przebiegała wschodnia rubież kultury unietyckiej. Tutaj równocześnie obserwujemy obecność elementów alpejsko-karpacko-bałkańskiego centrum kulturowego, wchodzących w skład np. typu Hurbanovo, będącego nośnikiem kultury unietyckiej i Kisapostag. Tu wreszcie obserwujemy wykształcenie się zespołu unietycko-madziarowskiego, reprezentowanego w Nitranskim Hrádku, zawierającego składniki zarówno unietyckiego kręgu kulturowego, jak również naddunajskiego z terenu Kotliny Karpackiej. Śledzenie wzajemnych powiązań kulturowych na pograniczu obu tych kręgów jest zagadnieniem bardzo znaczącym dla właściwej oceny procesów kulturowo-osadniczych w początkach epoki brązu w tej strefie. Stanowisko w Nitranskim Hrádku stwarza podstawy do podjęcia tej problematyki. Tu warto nadmienić, że inne ważne stanowiska kultury madziarowskiej, np. Veselé, okr. Trnava, nie zawierają materiałów najstarszego horyzontu tej kultury.

Powyższe uwagi nie odnoszą się już do omawianej pracy, której konwencja praktycznie wyklucza możliwości rozważania takich problemów. Z tego samego powodu nie należy dziwić się, że w opracowaniu tym brak analiz bogatego, jak można sądzić, materiału botanicznego i archeozoologicznego, a także analiz demograficzno-osadniczych i wniosków o sposobie gospodarowania mieszkańcami osady. Można z niecierpliwością oczekiwać zaprezentowania ich w przyszłości. Podobnie, niełatwo pogodzić się z faktem braku odrębnego rozdziału o chronologii i związkach kulturowych, choć i te zagadnienia w pracy o takich założeniach nie muszą być podjęte.

Badania w Nitranskim Hrádku są interesujące także w aspekcie metodycznym. Wobec skomplikowanej sytuacji stratygraficznej za nadrzędną jednostkę formalnego opisu uznano elementy siatki rowowej — sektory, tylko częściowo przyznając pierwszeństwo w tym względzie niektórym obiektom osadniczym. Przyczyną w obraniu takiego systemu były trudności w jednoznacznym określeniu zasięgu wielu jam kulturowych, chat itp. Konsekwencją tego jest przedstawienie zabytków w obrębie fragmentów warstwy kulturowej w danym sektorze lub, o ile zarys jamy był czytelny, w obrębie jamy kulturowej, zlokalizowanej jednak zawsze w konkretnym sektorze. Wypada przyznać z uznaniem, że nie pociągnęło to za sobą utrudnień w korzystaniu z opracowania. Jest ono bowiem skonstruowane bardzo przejrzystie.

Druga część pracy skupia różne kategorie ilustracji, wraz z ich opisaniem. Najważniejsze z nich to fotografie „Zámečku” przed rozpoczęciem oraz w trakcie prowadzenia badań wykopaliskowych, zdjęcia zabytków ceramicznych, kościanych i wykonanych z innych surowców, rysunki profilów oraz rzutów poziomych poszczególnych części badanej powierzchni, a także charakterystycznych obiektów w rodzaju rowów, wałów i jam, rysunki obrazujące rekonstrukcję bryły domu mieszkalnego oraz jego wnętrza, jak również rekonstrukcję umocnień osady, jej ogólnego kształtu i wewnątrz-

